

WORK ACTIVITIES AND CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN PRIMARY SCHOOL

PRACOVNÍ ČINNOSTI A DÍTĚ SE SPECIÁLNÍMI VZDĚLÁVACÍMI POTŘEBAMI NA PRIMÁRNÍ ŠKOLE

Iveta Vacíková, Jarmila Honzíková

Abstract

The article is focused on the education of children of younger school age in special primary schools. One of the most important areas of education for pupils with special educational needs are crafts and working activities. The article also provides a brief description of individual mental disabilities in relation to the degree of development of psychomotor skills and self-service.

Key words: *special primary school, crafts and working activities*

Abstrakt

Článek je zaměřen na vzdělávání dětí mladšího školního věku v základních školách speciálních. Jednou z nejdůležitějších oblastí vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami je pracovní výchova. V článku je uvedena i stručná charakteristika jednotlivých mentálních postižení ve vztahu ke stupni rozvoje psychomotorických dovedností a sebeobslužnosti.

Klíčová slova: *základní škola speciální, pracovní výchova*

ÚVOD

Vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami má své priority. I to, že se tito jedinci sami vyznačují jistou odlišností, naznačuje, že cesta jejich pokroků bude odlišná od té běžné. Ano, bude zde zapotřebí více lidskosti, tolerance a určitého nadhledu, dodržování pravidel, nastavení řádu i schematičnosti při postupu práce v rámci dosahování výsledků. Dosáhnout u těchto žáků toho, co se běžné populaci jeví jako naprosto banální a samozřejmé, je pro rodiče, speciální pedagogy, asistenty, vychovatele obrovskou každodenní dřinou. A každý sebemenší posun vpřed je tím táhlem, motivací, že to má smysl.

Děti se zdravotním handicapem či sociálním znevýhodněním spadají do skupiny žáků se speciálními vzdělávacími potřebami. Proto, aby se mohli vzdělávat, potřebují speciálně upravené učebnice, didaktické kompenzační pomůcky. Zajišťují se jim úpravy školního vzdělávacího programu - individuální vzdělávací plány. K dispozici je jim asistent pedagoga. Mezi nejčastější problémy žáků se speciálními vzdělávacími potřebami patří tělesné, mentální, kombinované postižení či vývojové poruchy a autismus. V edukačním procesu je možné se setkat i s žáky, kteří mají jiná zdravotní postižení či omezení, mezi něž patří zrakové, sluchové, řečové postižení nebo také obtížně vychovatelní jedinci.

Podle MŠMT je dítětem, žákem či studentem se speciálními vzdělávacími potřebami žák, který k dosažení svých vzdělávacích možností nebo k uplatnění a užívání svých práv na rovnoprávném základě s ostatními potřebuje poskytnutí podpurných opatření vyplývajících z jeho individuálních potřeb na základě jeho zdravotního stavu, odlišného kulturního prostředí nebo jiných životních podmínek. (MŠMT)

1 IDENTIFIKACE POSTIŽENÍ V KONTEXTU PSYCHOMOTORICKÉHO VÝVOJE A MANUÁLNÍ DOVEDNOSTI

Na speciálních školách se můžeme setkat s dětmi, které mají tělesný, mentální či jiný handicap. Nejprve se pokusíme definovat mentální postižení, které následně popíšeme v kontextu rozvoje psychomotorických dovedností.

1.1 MENTÁLNÍ POSTIŽENÍ

Vágnerová (1999) uvádí, že mentální retardace je nejčastěji charakterizována jako neschopnost dosáhnout odpovídajícího stupně intelektového vývoje, přestože byl takový jedinec přijatelným způsobem výchovně povzbuzován. Nízká úroveň inteligence bývá spojena se snížením funkcí nebo změnou dalších schopností a odlišností jeho osobnosti. Mezi další hlavní znaky patří nízká úroveň rozumových schopností, která se projevuje především nedostatečným rozvojem myšlení, omezenou schopností učení a obtížnější adaptací na běžné životní podmínky. Postižení je trvalé, přestože je v některých případech a v závislosti na etiologii možné částečné zlepšení. Horní hranice dosažitelného rozvoje takového člověka je dána závažností a příčinou defektu a též individuálně specifických výchovných a terapeutických vlivů. (Vágnerová, 1999).

Nyní se zaměříme na psychomotorický vývoj a manuální schopnosti jedinců s jednotlivými postiženími v rámci předmětu pracovních činností. Charakteristiky jednotlivých postižení (Valenta, 2012; Švarcová, 2006):

Lehká mentální postižení (IQ 50-69) (F70) klasifikace dle MKN 10

Oblast sebeobsluhy u nich nebývá příliš narušena. Tito jedinci jsou vzděláváni na základní škole, ŠVP mají upravené pro minimální výstupy. Většina dosáhne úplné nezávislosti v osobní péči a praktických domácích dovednostech, i když je vývoj proti normě pomalejší. Dobře zvládají praktické, manuální činnosti, oproti teoretickým.

Střední mentální postižení (IQ 35-49) (F71)

Žáci se středním mentálním postižením se vzdělávají na Základní škole speciální (ZŠS). Vývoj jemné a hrubé motoriky je opožděn, u jedinců přetrvává neobratnost. K zafixování čehokoli je třeba častého opakování. Zvládnou běžné návyky a jednoduché dovednosti, především v oblasti sebeobsluhy. Pokud není vyžadována rychlost a přesnost, mohou vykonávat jednoduché pracovní úkony. U těchto jedinců přetrvává nekoordinovanost pohybů. Samostatnost v sebeobsluze bývá mnohdy pouze částečná.

Těžká mentální postižení (IQ 20-34) (F72)

Psychomotorický vývoj je u těchto dětí značně omezen, nutný je pravidelný nácvik koordinace pohybů. Objevují se stereotypní automatické pohyby, motorika je výrazně narušena. V rámci sebeobsluhy a samostatnosti při stravovacích, hygienických či praktických dovednostech jsou závislí na pomoci druhé osoby. Tyto děti jsou umístěny ve speciálních zařízeních.

Hluboká mentální postižení (IQ ≤ 19) (F73)

Vyskytuje se těžké opoždění psychomotoriky, motorika je omezená, často bývají imobilní. Jedinci s tímto stupněm postižení jsou schopni pod vhodným vedením podílet se malým dílem na praktických a sebeobslužných úkonech. Vedení a dohled druhé osoby je u nich nutností.

Právo na vzdělávání mají všichni žáci, bez výjimky. Vzdělávání je jim umožněno ve speciálních základních školách, kde se vzdělávají žáci se středním, těžkým i hlubokým mentálním postižením. Manipulační schopnosti a psychomotorika je zcela individuální u každého žáka, nedá se konkrétně popsat, co přesně žák s daným postižením zvládne. Dva žáci se stejnou klasifikací mohou být naprosto rozdílní při manipulačních a dovednostních činnostech. Od roku 2004 jsou v rámci speciálních škol zřizovány rehabilitační třídy pro žáky s hlubokým mentálním postižením. Jednotlivé rozdíly mezi postiženími jsou těžko kontrolovatelné, specialista je posuzuje na základě klinické zkušenosti. Většina žáků má vypracovaný individuální vzdělávací plán, který je zpracován na základě ŠVP konkrétní školy, a ve spolupráci se SPC, které se školou spolupracuje. Někteří žáci, pokud to jejich zdravotní stav neumožňuje, jsou vzdělávání v domácím prostředí, kam za nimi dochází speciální pedagog.

Jiná mentální postižení (F78)

Termín se používá pouze tehdy, je-li stanovení stupně rozumového postižení pomocí obvyklých metod zvláště nesnadné nebo nemožné pro přidružené smyslové nebo tělesné poškození. Osoby jsou zcela závislé na pomoci druhého člověka.

Neurčená, nespecifikovaná mentální postižení (F79)

Toto označení se používá v případech, kdy je mentální postižení prokázáno, je však obtížné nebo nemožné určit jeho úroveň, a zařadit tak osobu do některé z předchozích kategorií. Jedinci jsou zcela nesamostatní, vyžadují neustálou pomoc a vedení druhé osoby.

1.2 KOMBINOVANÉ VADY

Za kombinované vady považujeme takové, které se vyskytují jako kombinace dvou a více druhů postižení, která postihnou jednoho jedince. Je velmi složité je přesně klasifikovat, protože se většinou jedná o různé formy a druhy postižení. **Jedná se tedy o závažné postižení, poruchy a vady, které se velmi často sdružují**, vyskytují se společně. V České republice se používá několik názvů pro kombinované vady, mezi označení patří: vícenásobné postižení, hluboké postižení. V neposlední době se ujal i anglický název „multihandicap“.

Poruchy pozornosti, impulzivita

Pozornost bývá označována jako schopnost zaměřit svoji psychickou aktivitu na danou činnost, určitý děj nebo konkrétní předmět. Poruchy pozornosti spočívají v různé míře narušení jednotlivých složek pozornosti, dochází k jejich snížení nebo zvýšení. Nastat může například snížením schopnosti koncentrace pozornosti, nebo naopak při nepřiměřeně zvýšené funkci pozornosti. Poruchy pozornosti jsou děleny na dvě základní formy.

ADHD (porucha pozornosti s hyperaktivitou)

Do této skupiny se řadí žáci s poruchou pozornosti a hyperaktivitou. Jedná se o vývojovou poruchu, která je charakteristická nepřiměřeným stupněm pozornosti, hyperaktivitou či impulzivitou. Potíže jsou často spojené s neschopností dodržovat pravidla chování a opakovaně provádět určité pracovní výkony po delší pracovní dobu. Tito jedinci bývají soběstační při manuálních činnostech. Tyto deficity, které jsou evidentně biologické, ovlivňují interakci dítěte s rodinou, školou, ale též s celou společností. (doc. PaedDr. Marie Kocurová Ph.D. online přednáška)

ADD (porucha pozornosti, bez hyperaktivity)

Jedná se o poruchu pozornosti, u které není přítomna hyperaktivita. Je to vývojová porucha charakteristická problémy s udržení pozornosti při aktivitách. Typické jsou problémy s organizací aktivit a řešením úkolů vyžadujících soustředění, zapomětivost, snadné rozptýlení vnějšími podněty, obtíže s vnímáním pokynů, obtíže postupovat podle instrukcí a dokončit zadané úkoly, ať už se jedná o praktické či teoretické činnosti.

PAS (porucha autistického spektra)

Autismus bývá charakterizován jako uzavření se do sebe. Jedná se o poruchu socializace, neschopnost navázání mezilidských vztahů, která bývá spojena s poruchou komunikačních schopností. (Švarcová, 2006)

U těchto žáků je několik důležitých faktorů, které je potřeba dodržovat převážně z důvodu vzájemné pohody a vstřícnosti žáka respektovat daný režim, uposlechnout zadávané pokyny. Individualizace je jednou z nich. Snažit se žáka co nejméně omezovat, přesto mu dokázat zajistit bezpečí. Zadané úkoly volit tak, aby je žák byl schopen zvládnout. Vždy se snažit o dokončení úkolu. Činnosti žákům zadávat úměrně jejich mentálnímu věku.

2 CHARAKTERISTIKA ZÁKLADNÍHO VZDĚLÁVACÍHO PROGRAMU ZÁKLADNÍ ŠKOLY SPECIÁLNÍ

Výchova a vzdělávání jedinců s postižením je chápáno jako celoživotní proces. Cílem základních škol speciálních je rozvíjet psychologické a fyzické schopnosti a předpoklady žáků. Vybavovat je vědomostmi, dovednostmi a návyky, které jim umožní zapojit se do společnosti.

2.1 CHARAKTERISTIKA UČEBNÍCH PLÁNŮ NA ZÁKLADNÍ ŠKOLE SPECIÁLNÍ

V této části se ve stručnosti seznámíme s jednotlivými díly rámcového vzdělávání na speciálních školách. Tento plán svým pojetím navazuje na RVP ZV – minimální výstupy, jež upravuje vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením. RVP ZŠS respektuje a toleruje opožděný psychomotorický vývoj žáků, jejich pracovní i fyzické možnosti a předpoklady.

Díl I je realizován pro žáky se středně těžkým mentálním postižením, zahrnuje upravené vyučovací předměty podle potřeb, schopností a dovedností žáků. Předmět pracovní výchova je součástí oblasti, která je pojmenována Člověk a svět práce.

Díl II je určen žákům s těžkým až hlubokým mentálním postižením a souběžným postižením více vadami. Členění tříd nevychází z věkové charakteristiky žáků, ale z úrovně jejich individuálních schopností a specifických potřeb. Režim dne je pro žáky rozdělen na pravidelné střídání výuky, odpočinku a hry. Vždy je nutné, aby členění odpovídalo možnostem a zatížení žáků. Ve školských zařízeních, která nemají pro tyto žáky vyhotovené ŠVP, jsou pro ně vypracovány individuální vzdělávací plány, podle kterých se žáci vzdělávají. Oblast zaměřující se na pracovní činnosti je nazvána Člověk a svět práce – pracovní výchova. Veškerá podpůrná opatření, která se využívají při výuce, vedou žáky k rozvoji jejich osobnosti a zvýšení úrovně manuálních dovedností.

2.2 CÍLE A ÚKOLY PRACOVNÍCH ČINNOSTÍ VE SPECIÁLNÍCH ŠKOLÁCH

Cíle základního vzdělávání žáků se středně těžkým mentálním postižením jsou přizpůsobeny jejich omezeným možnostem vzhledem ke snížení rozumových schopností a opožděnému psychomotorickému vývoji. Žáci s mentálním postižením získávají základní pracovní vědomosti o materiálech, nástrojích i pracovních postupech. Jsou seznamováni s různými materiály a jejich funkcemi. Učí se vhodně užívat pomůcky či náradí, pracovat samostatně i ve skupině, respektovat a tolerovat práci druhých. Rozvíjí se u nich jemná i hrubá motorika, která bývá mnohdy narušena právě mentálním postižením. Pracovní výchova je jednou ze stěžejních vzdělávacích oblastí. Cíleně je zaměřena na rozvíjení motorických schopností a dovedností, základní hygienické návyky a veškeré možné činnosti v oblasti sebeobsluhy. Je realizována v průběhu celého vzdělávacího procesu, od prvního až po desátý ročník základní školy speciální. (Honzíková, 2015)

2.3 PROSTŘEDKY SPECIÁLNĚ PEDAGOGICKÉ PODPORY

Podle Žampachové a Čadilové (2020) mají podpůrná opatření dopomoci vytvořit žákům takové podmínky, které odpovídají jejich speciálním vzdělávacím potřebám. Vyrovnávací opatření se užijí u žáků se zdravotním nebo sociálním znevýhodněním. Podpůrná opatření jsou určena pro vzdělávání žáků se zdravotním postižením a zahrnují následující:

Organizace výuky zahrnuje opatření, která zajistí organizační podporu žáka ve školním prostředí s využitím strukturalizace aktivit, činností a vizuální podpory; prezentuje úpravy organizační stránky výuky. Cílem těchto opatření je minimalizace únavy a stresu.

Výběr didaktických pomůcek se vhodně volí k cíli, který je ve vyučovací jednotce sledován. Důležitý je výběr pomůcek podle věku žáků a postižení. Všeobecně se jedná o pomůcky využívající zrakové či sluchové vnímání. Názornost pro větší představu žáka o konkrétním tématu, pozitivně ovlivňuje jeho proces zapamatování.

Úprava obsahu výuky napomáhá pedagogům k plnění vzdělávacích cílů, protože pro některé žáky je potřeba upravit obsah vzdělávání a přizpůsobit ho individuálním možnostem jednotlivců.

Úprava prostředí uplatňováním pravidel úpravy zasedacího pořádku, prostoru pro plnění úkolů i strukturalizace jednotlivých postupů se daří eliminovat negativní dopad, který může být doprovázen i závažnými problémy v chování žáků.

Asistent pedagoga zajišťuje přímou pedagogickou činnost při vzdělávání a výchově podle pokynů pedagoga, která je zaměřena na individuální podporu žáků. Podporuje žáka, nebo skupinu žáků, při přípravě na výuku i při dosahování vzdělávacích cílů.

2.4 OBSAHOVÉ VYMEZENÍ PŘEDMĚTU PRACOVNÍ VÝCHOVA VE SPECIÁLNÍ ŠKOLE

Pracovní výchova obsahuje konkretizované výstupy a učivo ze všech tematických okruhů Člověk a svět práce. Výuka probíhá ve třídách, ve cvičné kuchyňce a na školním pozemku. Žáci absolvují rovněž v rámci pracovní výchovy prakticky zaměřené mimoškolní akce – nákupy, návštěvu restaurace, exkurzi do zahradnictví, botanické zahrady, ZOO, výrobního závodu.

V průběhu školního roku se pořádají celoškolní tematicky motivované dny, které poskytují žákům možnosti prakticky si vyzkoušet různé, i netradiční rukodělné

techniky. Akce čerpají náměty nejen z lidových tradic, ale také nabízejí ukázky různých výrobků a technik současných.

První stupeň základní školy speciální obsahuje tyto tematické okruhy:

- Sebeobsluha
- Práce s drobným materiálem
- Práce montážní a demontážní
- Pěstitelské práce
- Práce v domácnosti

Velmi důležitý je pro žáky speciálních škol tematický okruh sebeobslužné práce, který se v RVP ZŠ nevyskytuje.

V prvním období (1. až 3. třída) patří mezi očekávané výstupy zvládnutí základních hygienických návyků a sebeobslužné činnosti, mezi něž patří např. zvládnutí oblékání a svlékání oděvu, skládání a uložení oděvu a také obouvání. Důležité je i trénovat udržení pořádku ve svých věcech i ve svém blízkém okolí. Ne vždy se bohužel tyto výstupy dají zcela uplatnit, důležité však je pracovat na nich a žáka k těmto aktivitám vést. Ve druhém období (4. až 6. třída) by měl žák umět pečovat o své tělo, svůj zevnějšek i své osobní věci, měl by také zvládat běžnou údržbu oděvu i obuvi.

ZÁVĚR

Mentální postižení je trvalý stav, který není možné vyléčit, ale vhodnými přístupy je možné snížit následky a tím zkvalitnit život těchto jedinců.

Pracovní výchova na základních školách speciálních je velmi důležitou vzdělávací oblastí v životě těchto jedinců a umožňuje jim začlenit se, alespoň v rámci možností, do běžného chodu společnosti.

Literatura

1. HONZÍKOVÁ, J. (2015) Pracovní výchova s didaktikou. Praha: UJAK. ISBN 978-80-7452-111-9.
2. ŠVARCOVÁ, I. (2006) Mentální retardace. Praha: Portál. ISBN 80-7367-060-7
3. ŠVARCOVÁ, I. (1997) Vzdělávací program pomocné školy a přípravného stupně pomocné školy. Praha: Septima. ISBN 80-7216-030-3.
4. VALENTA, M. (2012) Katalog posuzování míry speciálních vzdělávacích potřeb – část II. Olomouc: UPOL. ISBN 978-80-244-3055-3.
5. VÁGNEROVÁ, M. (1999) Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha: Portál. ISBN 80-7178-214-9.
6. MŠMT. (2021). Rámcově vzdělávací program – dostupné na: <http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-zakladni-vzdelavani>

Kontakt

Iveta Vacíková
Prof. PaedDr. Jarmila Honzíková, Ph.D.
Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická
Klatovská tř. 51, 306 19 Plzeň
Tel: +420 377 636 500
E-mail: jhonziko@kmt.zcu.cz